

Kozma Ferenc

A gazdasági globalizáció rögzös útjai

Az euro-atlanti kultúra egyik nagy vívmánya a kvantifikálás igénye mint a megismerés és megértés kritériuma. Egyben ez vált egyik korlátjává is. A kemény ragaszkodás ahhoz, hogy a *minőséget* a *mennyiségen* keresztül közelítsük meg, oda vezet, hogy a rendelkezésre álló instrumentáriummal nem kvantifikálható jelenségeket, folyamatokat hajlamosak vagyunk nem létezőnek, vagy figyelemre nem méltónak, vagy elmével fel nem fogható rendtelenségnek tekinteni. Ugyancsak ez az alapszemlélet teszi a gondolkodás „kedvencévé” a sok összetevő által meghatározott jelenségek, folyamatok egy vagy néhány összefüggéssel való jellemzését. A bonyolult visszacsatolásokot keresztül alakuló folyamatokat pedig szeretjük addig-addig absztrahálni míg e „kinban született” modell egyenes vonalúvá nem válik. Számtala példát lehetne citálni gondolkodásmódunk eme egyoldalúságának illuzórálására – az élettantól a történelemig bezárólag –, ehelyett engedtessek meg nekem, hogy mindjárt írásom tárgyára térjek: a *gazdasági folyamatok térbeni és mélységbeni kiterjedésének* dialektikájára. A szakma mindennapi fogalomkörében a kiterjedés térbelisége a nemzetgazdaság – regionalizáció – globalizáció vetületében ölt testet egyik oldalról, a másik oldalról pedig a kisvállalat – nagyvállalat – transznacionális vállalat vetületében, ami helyelközzel „mikro-ökonómiai” párhuzamosa az előzőnek. A mélységbeni kiterjedés pedig csaknem teljesen azonosul a jövedelem-, illetve haszontermelő képességgel, s mint ilyen, kineveztetett alapvető fejlődési kritériumnak. Nem akarom azt állítani, hogy ez a szemlélet tévút lenne: kizárólagosságát tartom veszélyesnek.

A gazdasági mozgások megfigyelése ugyanis, ha kiszakítjuk magunkat a „mutatókon keresztüli látás” bűvöletéből, arra a felismerésre vezet, hogy az adott állapottól való elmozdulások térben, időben, irányban és intenzitásban rendkívül sokfélék, s minthogy hatással vannak egymásra, igen sokrétűen áthatják egymást, pozitív és negatív visszacsatolások bonyolult sorozatában, a „végeredmény” (ami nem más, mint egy általunk érzékelt „pillanatfelvétel” a végtelen folyamatban!) ezen gomolygó kölcsönhatások eredője, vagyis minden, csak nem egy függvény y értéke egy adott x értéken. Továbbá, megítélésünk arról, hogy a folyamat-gombolyagból kibontakozott eredményt „fejlődésnek” nevezzük-e, vagy sem, határozottan determináltatik egyfelől – általában – jövedelem-, ill. haszoncentrikus látásmódunk által, másfelől – az adott helyzetben – az által, hogy éppen az adott helyzetünkben jövedelem, ill. haszon reményét keltő-e az a folyamat, amelynek tanúi (mé-

rői!) vagyunk. (Ha nem kötne a Homo sapiens iránti udvariassági követelmény, úgy is fogalmazhatnánk, hogy gondolkodásmódunk hajlamos nem csak mechanikusnak lenni, de ráadásul még utilitárius és rövid távra beszűkültsé is.)

Elnézést kérek az Olvasótól, hogy ilyen messziről indultam a fejtegetésben: azért tettem, mert a regionalizáció–globalizáció folyamatának szemléletét és az emberiség szempontjából való hasznosságának megítélését is áthatja az „euro-atlanti csólátás”. A fejlődést egyfelől hajlamosak vagyunk egy olyan – mindenféle esetlegesség által hullámossá, szakadozottá torzított – vonal fedőgörbéjeként felfogni, amely a járásnyi munkamegosztási–piaci körtől a nemzetgazdaságon, regionális integrációkon keresztül egyenesen mutat föl az egységes, globális gazdaságig; másfelől hajlamosak vagyunk arra, hogy e fejlődés célfüggvényének egyértelműen a költség–haszon viszonyok javulását, valamint az elfogyasztható áru kínálat bővülését tartsuk. Ha valami ettől eltérő kerül előtérbe – az aberráció. No, persze ilyen brutálisan e tétel nem szokott megfogalmazódni – én is csak a világosan érthetőség kedvéért hegyezem ki karikatúrisztikus élességűvé.

Az alaphelyzet azonban tagadhatatlan: a fejlődés iránya – állítjuk – egyenesen mutat a regionalizáció–globalizáció felé, mégpedig azért, mert ez a biztosítéka annak, hogy a vásárló elé minél több, többféle áru kerüljön minél kisebb költséggel, azaz nőjön a gazdasági folyamat jövedelem- és szontermelő képessége. Az ezzel ellentétes tendenciák retrográdok. Ha nem is lehet, vagy célszerű a tüzzel-vassal való kiirtásuk, de legalábbis illetlenségnek bélyegzendők.

Vajon ez az igazság, avagy rész-igazsággal állunk szemben, amelyet természetes korlátai között kell értelmeznünk és semmiképpen nem tanácsos *axiómaként* kezelnünk? – Erről kívánok néhány gondolatot közzétenni.

Visszapillantás

Sem a munkamegosztás, sem a cserekapcsolatok rendszere nem volt soha „vegytisztá”. A XIX. sz. előtti világban (egészen az ókorig visszanyúlóan) a helyi, regionális és globális gazdasági – akkor még jószerével *kereskedelmi* – hálózatok létét figyelhetjük meg. A „globális” jelző persze az ismert világ egészére értendő. A „helyi” piacok pedig nagyjából azokat a funkciókat látták el, mint manapság a nemzetgazdaságok piacai: a munkamegosztás „ágyásai” voltak egy bizonyos körön belül. Az egyes, magasabb fejlettségű körzetekben (pl. Európa Burgundiától Csehorszáig húzódó, erősen városiasult övezetében) a városok környékén kialakult helyi munkamegosztási–piaci körök lazább–szorosabb kapcsolatban álló láncolatokat alkottak: bennük tisztelhetjük a mai regionális piacok őseit. Abban az időben az ilyen „regionális” ős-piacok és az ezer kilométereket átfogó „ős-globális” kapcsolati rendszerek között vagy volt ok–okozati kapcsolat, vagy nem. Az északnyugat-európai iparvidék (Flandria, Észak-Franciaország, Dél-Anglia, Rajnavölgy), amelynek kereskedelmi idegrendszere részben a Hanza volt, rendszeresen exportálta termékeit. Az ebből kinövő brit világbirodalom is hazai és gyarmati termelési munkamegosztásra alapozta világkereskedelmi hálózatát. Ezzel szemben Velence alig exportált: arannyal fizetett az általa

behozott luxuscikkéért: az arany zömét Afrikából szerezte. Sajátos világhálózatot alakított ki: a guineai arany Csanganig utazott általa, a Keleten beszerzett luxuscikkek pedig szétáradtak a feudális Európa összes udvarában. Valami hasonló szerepet alakított ki magának a kora újkori Hollandia is, és volt ilyen vonása a brit birodalomnak is, noha gazdagságának orosz-lánrészét – a közhiedelemmel ellentétben – nem Indiából facsarta ki, hanem az Újvilágba kivándorolt telepésekkel kiépített munkamegosztás révén.

Sajátos, többé-kevésbé „regionálisnak” nevezhető kapcsolatrendszer alakult ki a XIX. sz. második felében a viharosan fejlődő német nemzetgazdaság és néhány, európai környezetében élő, erre alkalmas kis nemzetgazdaság között: pl. a svéd, belga, svájci ipar vívott ki szerencsés helyzetet a nagy német iparosodás árnyékában. Ma ezt „minőségi piaci résbe való behatolásnak” neveznénk.

A globális pénzügyi rendszer egyik embrionális formája az volt, amit Svájc alakított ki: a többi nagy nemzetközi központtal (London, Párizs) ellentétben főként nem a saját nemzetgazdaságban felgyülemlett, ideiglenesen használaton kívülre vált tőkéket kezelte, hanem másokét.

A termelővállalatok transznacionalizálódása sem előzmény nélküli. Egyik ősök az a mély vertikumú óriásvállalat, amely kitermelő (esetleg elsődleges feldolgozó) részlegeit az olcsó termelési tényezőkkel bíró külföldre, mindenekelőtt a telephely-ország gyarmatbirodalmába telepíti ki. A másik ős – ez tekinthető „egyeságinak” – a feldolgozó tevékenységet hurcolja a piac és az olcsó munkaerő után, már a XX. sz. első évtizedeiben is: felfedezik azt a lehetőséget, hogy az életgörbéjük zenitjén túljutó termékekből és technológiákból még extrahaszon is húzható, ha a termelést és a piacot gyorsabban telepítik át az olcsóbb bérekkel és igénytelenebb kereslettel jellemezhető országba, mint amilyen mértékben csökken a centrális piacon az adott tevékenység rentabilitása, s így termelésitényező-csomagokat lehet a telephely-országban felszabadítani az *ottani* piacon rentábilisnak ígérkező – újdonságnak számító – áruk kibocsátására.

Botorság volna azonban egyenes leszármazást feltételezni a Hanza-környéki ipar és kereskedelem, valamint a XX. századi regionális vagy globális hálózatok között, akárcsak Velence Guinea – Európa – Kína pénzforgalmának katalizálását egyenes párhuzamba tenni – ad abszurdum – az IMF-fel. A német iparfejlődés minőségi réseihez való svájci, belga, svéd idomulás sem egyesági őse az EU-nak, de még a Montánuniónak sem. A természetboly megdézsmálásához fűszálat gondosan kiválogató és használó csimpánz sem tekinthető Edison űkapjának. Mindössze arra jó a rájuk való hivatkozás, hogy emlékeztessenek rá: a gazdaság kiterjedése – akár egy kisebb ország méreteiben, akár a földgolyó kerülete kétharmadának méreteiben – nem kötődik sem a termelőerők egy adott méret nagyságához, sem a piaci technika (mechanizmusok) egy adott szintjéhez, sem pedig a tömegfogyasztás (fizetőképes kereslet) *egy adott* volumenéhez. Ez a tendencia a történelem folyamán többször megjelent, elért egy bizonyos szintet, aztán, amint létének feltételei elsorvadtak – ő maga is sorvadásnak indult. Igaz, mindig maradt azért belőle valami: ez az intézmény, mechanizmus, tapasztalat mindig előjött, amikor ismét megjelentek a történelemben a gazdaság térbeli kiterjesztését követelő erők. Lehet, hogy ez a „bűvópatak”-szerű kontinuitás, valamint a termelőerők nagyságrendjeinek korszakról korszakra való növe-

kedése együttesen teremti azt az illúziót, mintha a gazdaság terjedése valamiféle immanens erő által kikényszerített, egyenes vonalú „fejlődés” volna, holott azt hiszem, mindenekelőtt arról van szó, hogy ez a tendencia *kiváltó okainak* függvényében jön elő, illetve enyészik el. Azt sem nevezzük „egyenes vonalú fejlődésnek”, ha a napsütés után borulás és eső jön: még akkor sem, ha az eső nagyon hasznos a vetésnek. Annyiszor keletkezik eső, ahányszor a meteorológiai feltételek alakulása azt kiváltja, ott keletkezik, ahol a feltételei megérnek, addig tart, amíg okai fennállnak, és olyan hatással van az emberekre, amilyennel van, s nem olyannal, amilyent mi elképzelünk, vagy követelünk tőle. Nehéz megítélni, Velence hanyatlása mekkora rombolást vitt véghez az európai fejlődésben: Kelet-Európáéban érzékelhető – csaknem mérhető – ez a hatás. Az „Atlanti nagyrégió amely felváltotta a mediterránt, Európa más részén fejtett ki (sok szenvedés árán) előrevívó hatást: az árát ennek nem csak a fejlődés országútjáról leszoruló Kelet-Európa fizette meg, de mindazok a társadalmak is, amelyeknek el kellett szenvedniük a „globalizáció” összes keserveit. Ám ez sem abszolút érvényű: a telepesszerművelési sorsból kiinduló társadalmak (USA, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland) végül is nagyobb nyerteseknek bizonyultak, mint az az Európa, amely az ő vállukon állva hódította meg a modernizáció csúcsait.

Nemzeti, regionális és globális gazdaság

Amint a fentiekben igyekeztem érzékeltetni, a munkamegosztás és a piac történelmi útja a kiterjedések és szűkülések, valamint a mélyülések és degradációk egymásba fonódott dialektikája. A kiterjedést több tényező hajtja előre: mindenekelőtt azok a természetes szükségletek, amelyeket az adott munkamegosztási körön belüli termeléssel nem lehet kielégíteni: vagyis a helyettesíthetetlen import. Aztán pedig azok a felhasználási szükségletek, amelyeket az adott munkamegosztási kör sajátos körülményei folytán nem gazdaságos kielégíteni (az importtal szemben gyenge a versenyképesség, vagy előnyösebb másra szakosodni, vagy érdemesebb a termelést külföldre telepíteni az olcsóbb termelési tényezőkre stb.), vagy kényszer van az adott, belső piacon kívüli realizálásra: például a szükséges termelési tömeg biztosítása érdekében, vagy a lakosság foglalkoztatása miatt, vagy egyszerűen a külföldi konkurencia legyűrése érdekében. Azt, hogy ezek a „kiváltó ingerek” milyen jellegű, intenzitású, tartósságú munkamegosztási és piacikör-szélesedést eredményeznek, az érintett körön belüli gazdasági (netán: katonai!) erőviszonyok, az ingerek erőssége és – nem utolsósorban – az ingerületet vezető közegek fejlettsége döntik el. A XVII–XIX. században mindezek a tényezők olyanok voltak, és úgy hatottak egymásra, hogy az Európa-centrikus nagy gyarmatbirodalmak jöttek létre: ezek kereskedelmi, pénzügyi és tőkeáramlási körökké váltak, minden más hálózat másodrendűvé vált hozzájuk képest. Azok is, amelyek a XX. sz. második felében a világgazdaság arculatát meghatározóvá fejlődtek. A XX. században fokozatosan kezdett kibontakozni, majd a 60-as években egyértelműen karakterisztikussá válni egy többarcú folyamat. Elsőnek az óriási, tőkeerős, igencsak exportorientált cégek nemzetközi fiilialékon és érdekeltségeken keresztüli terjeszkedése érdemel figyelmet. Ez különösen a II. világháború után expanzív

vált *amerikai* feldolgozóipari, mindenekelőtt gépipari cégek esetében jellemző. Európa nagyvállalatai – kevés kivétellel – több mint egy évtizednyi késéssel követik Amerikát a transznacionalizálódásban. Japán még később lép be e klubba. A piaci terjeszkedés intenzifikálódásának második nagy, történelmi horderejű folyamata a nemzetgazdaságok regionális közösségekbe való tömörülése, vagyis a gazdasági integráció, ahogyan e jelenség megnevezése átment a köztudatba.* A regionális integráció alapja a mély, minden oldalú munkamegosztás. Ez olyan mértékű kölcsönös függést hoz létre, ami mindenképpen megköveteli a piaci mechanizmusok és a gazdaságpolitikai ráhatások – netán a stratégiai elképzelések – valamiféle szinkronizációját, máskülönben már nem lehet az érdekelt nemzetgazdaságok normális újratermelését fenntartani. Vagyis a regionális integráció két pilléren nyugszik: az egyik a történelem folyamán kialakult összefonódás a reálszférában, valamint a mikroökonómiai döntések és törekvések világában; a másik pedig a makroökonómiai szintű döntések harmonizálása, netán „nemzetek felettivé” tétele. A regionális integráció leginkább siker-reményű válfaja az, ahol el gazdaságpolitikai harmonizáció, piac-egyesítés, szupranacionalizálás mögött már ott van a reálszféra és a vállalati hálózat intenzív összefonódása. Ez az a közeg, amely stabilizálni képes a gazdaságpolitikai szféra együttműködését is.

A regionális integráció – ha bevallják, ha tagadják, akkor is – sui generis erőd. Arra való, hogy megvédje a bennlévőket a külvilág teratogén hatásaitól és/vagy felkészítse a kereteiben szövetkezőket a szélesebb értelemben vett nemzetközi piacokon való sikeresebb helytállásra, pozícionyerésre. Másképpen fogalmazva: a regionális integráció a határain belüli gazdasági együttműködésben az indukált jövedelmek növekedését hivatott mindenekelőtt elősegíteni**, az ún. „harmadik országokkal folytatott kapcsolatokban pedig elősegíti a csoport irányában történő jövedelemtranszferet is. Minden regionalizálódás mögött megtaláljuk a védekezés motívumát – az EU mögött is! – és minden régió, mihelyst biztonságban érzi magát *kivülről*, megkezdi tagjainak tréningezettetését a *kifelé* való expanzióra. Ezen célokra sarkítja és méretezi a régió bővítését és a regionális együttműködés mélyítését célzó terveit, illetve lépéseit.

A két óriási világgazdasági áramlat – a *transznacionalizálódás* és a *regionalizálódás* – folyamatosan áthatják egymást. Bizonyos körülmények között ez egymás elleni harcot jelent, bizonyos körülmények között hajlamosak egymás parazitáivá válni (különösen a transznacionalizálódás hajlamos energiákat kiszívni a regionalizálódási folyamatokból!), bizonyos vetületben pedig *feltételezik* és *kiegészítik* egymást, akárcsak a rossz házastársak: se egymással, se egymás nélkül nem képesek megélni. A transznacionális vál-

* Tagadhatatlan, hogy ez a jelenség integrálódás, azonban az integrációnak számos egyéb válfaját is ismeri a gazdaságtudomány: a vállalatok egymás közötti kooperációjának fejlettebb, tartósabb, szabályozottabb fajtái is kimerítik az *integráció* ismérvét!

** Indukált jövedelemnek nevezek minden többletforrást, amely nem nemzetközi jövedelemátcsoportosítás révén jut el az adott országba, hanem úgy, hogy az illető nemzetgazdaság a létesített kapcsolatoknak köszönhetően olyan változásokon megy át. Amelyek által hatékonyabban tud működni, mint e kapcsolatok nélkül. (L. bővebben: Kozma, Külgazdasági Stratégia, 1.14. fejezet. Aula, 1996.)

latali hálózatok a földrajzi régiók keretei között működő, gondolkodó, szabályozó integrációkhoz képest, azok szöveteibe behatolva és működve a globális elemet képviselik: éppen ez az a tulajdonságuk, amellyel hasznot is hoznak a régióknak, meg idegen elemeket visznek bele a működésükbe – ami persze zavaró tényező. A legfontosabb ilyen idegen elem maga az a törekvés, értékrend, reflex, amelyet a transznacionális cég(ek) központjai(i) sugároznak át a régió területére: ez a hatás önmagában is zavarhatja a régió működését, hiszen nem sarki boltokról van szó, hanem olyan vállalati-piaci erőkről, amelyek egvedileg is számításba veendőek a régió mozgása szempontjából. Vagyis a hatalmas transznacionális vállalatbirodalmak és a regionális integrációk közötti viszonyban valami hasonló ismétlődik meg, ami a század elején az oligopol szektor és a nemzeti gazdaságpolitika viszonyában vált ismeretessé. A nagy különbség az, hogy a transznacionális hatalmasságok döntési központjai minden szempontból kívül esnek a regionális integráció hatalmi körén: ez egyetlen mód a ráhatásra a kompromisszum, ami, ha mindennapos „főhajtássá” válik, alaposan kibillentheti a régiót eredeti elképzeléseiből. Ugyanakkor a régió dédelgeti a saját-központú transznacionális óriásait, továbbá nem meri rövid pórázra fogni a konkurens gazdasági centrumokból feléje áramló transznacionális tőkét, mivel tart az illetén módon szerezhető pótlólagos erőforrások kiesésétől. A régió és a transznacionális „dimenzió” viszonya tehát „róka fogta csuka, csuka fogta róka”. Kényszerű együttélésük folyamán kénytelenek voltak modus vivendi kialakítani: mai sűrűléseik jóval kulturáltabban bonyolódnak le és jutnak el a kiegyezésig, mint a XX. század közepe táján. Ez a koegzisztencia viszont rendkívül érdekes folyamatot indított útjára: a régiók egymás között nehezen eltérhető, szerves kapcsolatrendszer építettek ki, éppen a transznacionális szektor mindegyikükbe való mély beépülése folytán.

Az egyenes fejlődési láncokat kedvelő elmék itt most felkiáltanak: „Áhá! Szóval itt fejlődik át a regionalizmus globalizmusba!” Ez bizony nagyon szép és logikus volna, ha így volna: a régiók, részben a kereskedelmi- és tökekapcsolatokon, de főként a transznacionális vállalati hálózaton keresztül összenőnek, akár a csipkebokrok, és világméretű egységes szövevény képeznek. Csak idő kérdése, s a globális világgazdaság megvalósul. A való élet azonban rakoncátlan: nem úgy viselkedik, mint egy zászlóaljnyi porosz baka, hanem úgy, mint egy zsáknyi bolha: minduntalan szétugrál. Amint említettem, a transznacionális hálózat behatolása a régiókba egyben „külföldi” döntési központok behatolását is jelenti arra a területre, amelyen valamilyen – ugyancsak nem problémamentes módon – osztoznak a nemzetgazdaságok és az integrációs központok. Ez nem presztízs-kérdés, hanem kemény érdekütközések mindennaposága. A transznacionális töke erős behatolása egy régióba bomlasztó elem: akarva-akaratlanul átprogramozni törekszik azt a döntési-cselekvési rendszert, amely természetesen más érdekek mentén jött létre, mint az övéi. A transznacionális behatolás a régió „vírusa”. Vagy az a hatása, hogy sikerül az átprogramozás, ez esetben a régió az adott ponton diszfunkcionális működést kezd tanúsítani, azaz gyengül, bomlani kezd. Vagy felkelti a régió védekező hatását, ez esetben a „globalizálódási” effektus fog gyöngülni. Az európai integráció történetében bőven találunk példát mindkét reakcióra. Egy-egy történelmi szakaszban végül is az a tendencia fog felülkerekedni, amelyet nagyobb gazdasági-politikai erő

támogat, illetve amelynek érvényesüléséhez kedvezőbbek a nemzetközi piaci és politikai körülmények.

Némileg hasonló folyamat megy végbe a pénz- és tőkepiacokon. A tőkék nemzetközi áramlása csaknem egyidős az árukéval, de a működő tőkék országból való kitelepítése jószerevel a XIX. században veszi csak kezdetét. Igaz, ekkor „hatalmi körön” belül mozgott: mindenki a saját gyarmatbirodalma felé áramoltatta a tőkéit. A gyökeres fordulat századunk második felében bontakozott ki: a külföldre telepített működő tőke oroszlárnésze a centrumokon belül, illetve a centrumok között oszlik meg; a másik jelentős tétel az olcsó, de magas munka-kvalitású munkaerővel rendelkező (NIC, „kis tigris”) területek felé áramlik. A nyersanyagtermelés területén kizárólag az olajkitermelés vonz mind újabb és mind nagyobb befektetéseket. A világ nagy bankjai által közvetlenül közvetített tőkeáramlások csak bizonyos, sajátos helyzetekben válnak világgazdasági horderejűekké: például az olajsokkok nyomán keletkezett cserearány-összeomlások kivédésekor.

Ezzel szemben jelentősen megnőtt – az értéktözsdekkal párhuzamosan – a nagybankok szerepe a spekulációs tőke forgatásában, közvetítésében: a világ tőkemozgásainak mind nagyobb hányadát már nem is a nemzetközi hitelek, de még csak a működőtőke-transzferok sem teszik ki, hanem a rövid lejáratú spekulációs áramlások. Amennyiben a pénzügyi rendszert tekinthetjük a világgazdaság leginkább globalizálódott szegmensének, úgy ezen belül ez a spekulációs tőkevándorlás játssza leginkább karakterisztikusán a globalizáló erő szerepét. Ami aggodalomra ad okot a globalizálódás természetére vonatkozóan. E globális méretű áramlás csak tucatnyi áttételen keresztül van (lehet) valamilyen kapcsolatban a termelési tényezők elhelyezkedésével, bármilyen racionalitás tengelye mentén. Márpedig a nemzetközi pénz- és tőkeáramlásoknak kizárólag az adja meg a létjogosultságát, hogy érdekeltségi impulzusokat sugároznak a tőketulajdonosok felé annak érdekében, hogy a rendelkezésükre álló tulajdonosi jogosítványokkal a piaci racionalitás értelmében bánjanak. Ha ez az impulzus-rendszer öncélúvá válik, ezzel párhuzamosan a tőkemozgás is kizárólag a diszponibilis jövedelem „meddő” újraelosztásának kiváltójává „züllik” vagy torzul, úgy a globalizációs folyamat maga is hajlamossá válik parazita jelleget ölteni.

Mármost: ma a világgazdaságban az áru- és működő-, valamint hiteltőke-transzfer-szükségletek többszörösét kitevő spekulációtőke-forgalom észlelhető. Ez a hatalmas, „kóválygó” s egyben óriási hasznokat magához vonó pénztömeg szükségszerűen *átprogramozza* a nemzetközi áru-, pénz- és tőkepiac összes „hagyományos” mozgását: értékrendje, haszon-követelménye, mozgékonyasága etalonná válik: amely nemzetközi piaci áramlat mozgásában, követelményeiben jobban tekintettel van a tényleges kereskedelmi, tőke-ellátási stb. szükségletekre, mint ez a spekulációs tőke – az menthetlenül rosszul fog járni vele szemben. A globalizációt hordozó tőkemozgások a világgazdaság egészét hajlamosan megfertőzni a maguk parazitizmusával: ez vonatkozik a transznacionális cégek viselkedésére is és valószínűleg nem lehetnek mentesek tőle a regionális integrációs képződmények sem.

Végül, nem volna teljes a kép, ha nem említeném a regionalizációs-globalizációs tendenciák „hordozó idegszáleit”, azokat az infrastrukturális nagyrendszereket, amelyek közvetítik az árukat és embereket, a műszaki és üzleti információkat, amelyek végül is megalkották a pénz történelmileg har-

madik inkarnációját: az elektronikusan átutalható számlapénzt. Kétségtelen, hogy a regionalizáció és globalizáció nem mehetne – legalábbis a mai, vágató ütemben – végbe e *katalizátorok* nélkül. Az is kétségtelen azonban, hogy a korszerű technika eszközei nem *okai* a terjeszkedési tendenciáknak, hanem „szerszámai”: mint ahogyan Amerika felfedezésének az oka sem a navigációs technika elért szintje volt (az Újvilágba Kolumbusz előtt már többen eljutottak!), hanem az ellenállhatatlan társadalmi szükséglet, miszerint biztosítani kell a Kelettel való kereskedelmet, annak ellenére, hogy az Oszmán Birodalom előretörése eldugaszolta a hagyományos útvonalakat.

Ellenható erők

Három, kézzel fogható terjeszkedési folyamatunk van tehát: a *transznacionalizáció*, ami vállalat-keresztmetszetben tágitja a tőkék és termékek feletti rendelkezés horizontját; a *regionális integráció*, amely a gazdaságpolitikák kontinens-méretű szinkronját jelenti, s mint ilyen, más dimenzióban terjeszkedik, mint a transznacionális vállalati szektor; és végül a *monetáris- és bankrendszer* globalizációja, amely megint csak más dimenzióban tágitja a javak és vagyonok feletti rendelkezés körét, mint az előző kettő. A transznacionalizációnak nincs vele együtt született fékező vagy „kioltó” folyamata. A regionalizációnak *van*: ez a nemzetgazdaságok létezési feltételeinek makacs újratermelődése, a gazdaságpolitikai sikon makacsul jelentkező és magának primátust követelő *nemzetgazdasági érdek*. Mondhatjuk azt, hogy ez az egész a XIX. századból örökölt „atavizmus” – de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hacsak nem vállaljuk az álmodozói címet. A régiók még igen sokáig nem lesznek homogén képződmények. A XIX. század nagy teljesítménye: a többé-kevésbé homogén („együtt lélegző”) nemzeti piacok sokszor villámgyors integrálása (gondoljunk a német egység utáni egy évtizedre!) úgy látszik, nem ismétlődik meg. Még a legsikeresebb integráció – az EU – is inkább belső feszültségekkel teli, bomlékony „társbérlet”, semmint „Eidgenossenschaft”: az 1957 óta végbement folyamat – bármily tiszteletre méltó és sikeres is – még nem léte át az *irreverzibilitás* határát. Gyengülése, netán bomlása irányában belső politikai és gazdasági okok is hathatnak: csak a német újraegyesítést követő asszimilálási erőfeszítések termőre fordulása utáni, gyökeres erőviszony-eltolódásokra utalok, amelyek alapjaiban ingatják meg azt a konszenzust, amely a Római Szerződés létrejöttét lehetővé tette. Mindenképpen rengetik a régió alapjait azok a gyürkőzések, amelyeknek körvonalai mindinkább kezdenek kibontakozni: hogy ti. az Egyesült Államok, erősen javuló erőnlét birtokában megpróbálja visszahódítani az 1960-as években elvesztett világgazdasági hegemon helyzetét. Ha ez a külső ostrom időben egybeesik a belső feszültségek valamelyik maximumával, netalán egy világgazdasági dekonjunkcióra lefelé menő szakaszában, azt a nyugat-európai régió nehezen fogja maradandó károsodás nélkül megűszni.

A villámgyorsan globalizálódó pénzügyi hálózat hatása a termelési és kereskedelmi viszonyok terjeszkedési folyamataira javarészt attól függ, kialakul-e valahol e globális hálózatnak nemzeti, vagy regionális epicentruma, vagy sem. Ha a három világgözpontnak sikerül valami tartósabb erőegyensúlyt kialakítania a pénz- és tőkeviszonyok területén, akkor a globalizálódó

monetáris rendszer cementáló erőként fog hatni: az európai, amerikai és távol-keleti centrumok egyezkedési-kompromisszumkötési terepévé válhat (mindenesetre operatívabb, hatékonyabb tereppé, mint a WTO vagy az ENSZ bármely tárgyalási fóruma!). Ha valamelyik világgazdasági erő „előzönlí” ezt a rendszert, akkor viszont harci terep-jellege fogja rányomni bélyegét. Ha pedig *de facto* megszűnik a nemzetközi piac hárompólusú jellege, vagyis újra beköszönt a II. világháború utáni „jenki-világ”, akkor a „globális” nemzetközi monetáris rendszer a domináns világgazdasági erő „parancskiosztó hivatalává” degradálódik, egészen addig, amíg az érintettek föl nem lázadnak valami módon a diktátum ellen.

És mi?

Magyarország e regionalizációs-globalizációs folyamatban meg az ezt kísérő ellentendenciákban infinitezimális mennyiség. Nem látszunk ki a fűből. *De facto semmit nem tudunk tenni* annak érdekében, hogy a folyamat ne *így* menjen végbe, hanem *úgy*, mert az – teszem föl – nekünk jó, avagy „az emberiség üdvét szolgálja”. Az oroszlan és egér egymásrautaltsága csak a La Fontaine-i mesében élő történet.

Magyarországnak azért tanácsos tisztán látnia, többek között a regionalizációs és globalizációs tendenciák-ellentendenciák ügyében is, mert a *tisztánlátás növeli a túlélési esélyeit*. Azt pl., hogy mikor, hogyan, milyen feltételek között csatlakozhatunk az európai integrációs folyamathoz – ami számunkra mindenekelőtt (ezt tudni kell) nem közvetlenül a felemelkedés, hanem csak a kívülállás megszűnésének lehetőségét kínálja – jobban függ az európai régió belső feszültségeinek állapotától is és külső nyomorgattatásának helyzetétől is, mint – tegyük fel – attól, hogy elég gyorsan vettük-e be itthon az EU-konform társasági adót vagy a schengeni egyezménynek megfelelő határsorompót. Azt, hogy a nagy transznacionális cégek minek néznek bennünket: intelligens partnernek, vagy olcsó segédmunkásraktárnak, vagy szemétkerakó helynek, vagy ugródeszkának valami piac felé – nagyban függ gazdasági-technikai-intellektuális erőnlétünkötől is, de mutathatjuk feljűk legszebb erényeinket – akkor sem méltányolják, ha a felénk való orientáció valamiképpen nem illik bele európai elképzeléseikbe. Írország beleillett ezekbe, Görögország pedig cipeli évszázados elmaradottságának összes terhét, noha teljes jogú EU-tag – akárcsak a Mezzogiorno. Az sem mindegy nekünk, minek a szolgálatában globalizálódik a nemzetközi monetáris hálózat: ha e folyamatnak Európa gyors előretörése az eredménye – akkor Európa elboldogul a problémás, terhes Kelet-Közép-Európa nélkül is; ha a nemzetközi pénzügyi rendszer eszközzé válik akárki – Amerika, Japán – kezében Európa hendikepjeibe való belekapaszkodásra és a konkurens régió megnyomorgatására – akkor nem jut energiája keleti szegélyeire. Vagyis a mi mozgásterünk egy szűk folyosóban képzelhető csak el: valószínűleg az a relatíve legszerencsésebb konstelláció számunkra, amit fentebb úgy jellemeztem, hogy a globális monetáris rendszer egy egyensúlyhelyzet mechanizmusát képezi.

A regionalizáció is és a globalizáció is – meggyőződésem szerint – *szimp-tómáknak* tekintendők. Mindössze(!) azt a rádiust jelölik meg, amelyben a munkamegosztás, az áru- és pénzpiaci folyamatok lejátszódnak, kialakulnak a tőkeáramok, forognak az információk. Mindez rendkívül fontos, mindenekelőtt azok számára, akiknek hatóköre képes kiterjedni ezekre a mindinkább táguló terekre. Azok számára is fontos, akik e táguló világgazdasági térben sűrűsödő világgazdasági közegben a „nemocsekek” szerepét játsszák – tehát például nekünk is, Tudnunk kell ui., hogy milyen széles körből milyen irányú, előjelű, erősségű hatások elszenvedésére vagyunk kárhóztatva – s ez növeli manőverező képességünket. De mindebben nem a térkiterjedés az elsődlegesen fontos tényező, hanem az erőhatások milyensége és intenzitása. Önmagában sem a regionalizáció, sem a globalizáció nem jelent Magyarország jövője szempontjából sem veszélyt, sem különösebb lehetőséget. Ha a világgazdasági szituáció kedvezővé válik számunkra és lesz erőnk, valamint intelligenciánk azt megragadni, akkor javíthatjuk jövőbeni esélyünket, akkor is, ha egyébként ezek a tágulási tendenciák nem mennek előbbre Európa-, vagy világméretben. Fordítva is igaz: Magyarország periferizálódhat akkor is, ha a szomszéd régió prosperál, ha a területünkön egzisztáló világcégek triplára gazdagodnak, s ha a világgazdasági hálózat globális intenzitása a duplájára nő.

A mi sorsunk mindenekelőtt a bennünket konkrétan érintő nemzetközi gazdasági folyamatok kezében van – ezeken belül pedig a saját kezünkben: hogy ti. felkészültek vagyunk-e a kedvező külső fejlemények kihasználására, vagy sem; illetve, hogy elég erősek vagyunk-e a külső csapások összeomlás, degradáció nélküli elviselésére, vagy sem.

Az erre vonatkozó stratégia gondolatcsokra azonban már meghaladja a jelen eszmefuttatás kereteit.